

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Häkli, Helky

Title: Kuinka tavoittaa hoivakodin henki? : valokuvaelisitaatio tutkimusmetodina

Year: 2014

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittaja & Ehtnos ry, 2014.

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Häkli, H. (2014). Kuinka tavoittaa hoivakodin henki? : valokuvaelisitaatio tutkimusmetodina. In P. Hämeenaho, & E. Koskinen-Koivisto (Eds.), *Moniulotteinen etnografia* (pp. 212-234). Ethnos ry. Ethnos toimitte, 17.

KUINKA TAVOITTAAN HOIVAKODIN HENKI? VALOKUVAELISITAATIO TUTKIMUSMETODINA

Helky Koskela

Laitoksissa ja palvelukodeissa asuvien vanhusten tutkimista kyselyjen ja haastattelujen avulla pidetään pulmallisena, koska asukkaat ovat informanteina tietystä miehestä marginaalinen ihmisryhmä. Tässä yhteydessä marginaalinen tarkoittaa, että he ovat usein hyvin hauraita toimintakyvyltään. Heidän on esimerkiksi aistitoimintojen rajoitteiden ja sairauksien vuoksi hankala osallistua tutkimuksiin. Heidän äänensä ei ole tullut riittävästi kuulluksi palvelujen käyttäjinä ja tutkimustulokset ovat siten jääneet siltä osin melko laihoiksi. (Koskela 2010; Outinen 1999.) Ratkaisuna on ehdotettu teknisten ja monimutkaisten laatumittausten rinnalle aistivaraisen laadun käsitettä ja siihen niveltäviä mittaamisen keinoja (Vartiainen 2006). Tavoitteenani on näistä syistä ollut kokeilla uusia tutkimusmetodeja, jotka sopivat haasteellisen, marginaalisen ihmisryhmän tutkimiseen.

Etnografia ja sen teknisenä apuna käyttämäni valokuvaus, videointi ja näihin liittyvä valokuvaelisitaatio ovat tarjonneet tähän metodiseen ongelmaan käyttökelpoisen vaihtoehdon. Tässä artikkelissa tarkastelen kokemuksia, jotka ovat syntyneet valokuva-avusteisen etnografian kokeilemisestä. Tämän valokuvaelisitaatioksi (photo elicitation) nimetyn metodin on kehittänyt amerikkalainen antropologi-valokuvaaja John Col-

lier Jr., jonka mukaan kulttuuriantropologia on ollut tavallaan sokea jättäessään huomiotta sen, miten paljon ”nähtävää” olisi käyttämällä hyväksi nonverbaalista herkkyyttä. Collierin poikkeuksellinen sensitiivinen kuvan käyttö sai aikaan sen, että häntä on pidetty visuaalisen antropologian ja visuaalisen sosiologian metodologisena pioneerina.

Valokuvaelisisitaation voi määritellä tutkimusmenetelmäksi, jossa valokuvia käytetään haastatteluissa systemaattisesti tavoittamaan informaatiota ja näkemystä ilmiöistä. Collierin (1986) mukaan valokuvaelisisitaatio on karkeasti määriteltynä valokuvaamiseen pohjaava tiedon keräämisen prosessi, joka saattaa sisältää kuvaamistilanteiden yhteydessä tapahtuvaa kuvakohteiden valinnasta neuvottelua, kuvauskohteessa syntyvää haastattelua (photo interview) tai kerätyn kuvamateriaalin reflektiota jälkikäteen yhdessä tilanteisiin osallistuneiden henkilöiden kanssa. Sanalla elisisitaatio viitataan siis tiedon keräämiseen, ”saalistamiseen” tai ”kalasteluun” kuvan avulla. (Collier 1986.) Viimeksi mainitulla termillä ei kuitenkaan tarkoiteta salaa kuvaamista vaan termi viittaa tilanteeseen, jossa kuvan avulla ajatellaan saavutettavan jotakin sellaista, jota olisi vaikea tai mahdoton muutoin tavoittaa. Tällainen tilanne on muun muassa silloin kun tutkittava ilmiö on monimutkainen tai informanttien kyky ilmaista itseään on merkittävästi rajoittunut. (Collier 1957, 858; Collier 1986; Harper 2002; Hurworth 2003.) Viime vuosina valokuvaa on alettu käyttää myös eräänä terapian muotona, sosiaalikasvattaja ja valokuvaaja Miina Savolaisen esittelemänä voimauttavana kuvana. Omassa tutkimuksessani en kuitenkaan ole pyrkinyt terapeuttisiin interventioihin kuvan avulla (ks. Savolainen 2008).

Sekä etnografiaa että valokuvausta kuvataan joskus termillä toisin kertominen tai toisin näkeminen (esim. Skeggs 1999, 33; valokuvasta esim. Berger 1987). Määrittelen etnografian ihmisen elämän kokonaisvaltaiseksi ja samalla intensiiviseksi kuvaustavaksi, jolloin sillä on luonnostaan monitieteinen lähtökohta. Etnografian monialaisuudesta johtuneeksi, että se on määritelty joskus eräänlaisena siirtymäriittinä tieteeseen (Willis & Trondman 2000). Tällöin sitä on pidetty jopa epäselvänä, ”hämäränä tieteenalana” (blurred genre), joka on jotakin tieteen ja fiktion välissä (Gobo 2008). Tutkijan positio on sosiologi-antropologi Christopher Wellin ja sosiaalipsykologi Gary Alan Finen mukaan (Wellin & Fine 2001) tällaisessa tilanteessa yhdistelmä teoreettista orientaatiota, innovatiivisuutta ja konkreettista läsnäoloa. Käytännössä etnografinen ote on tutkimuksessani ajoittain merkinnyt kaikkea tätä.

Aineistot

Keskeisin tutkimusaineistoni käsittää 250 digitaalista valokuvaa, 90 eripituista liikkuvan kuvan tallennetta sekä 50 ääninauhaa. Osa tallenteista on eräänlaisia metatallenteita, nauhoitettuja haastatteluita syntyneistä tallenteista, jotka liittyvät käyttämäni valokuvaelisisitaatioprosessiin. Koska kysymys on digitaalisesta materiaalista, pelkät lukumäärät eivät anna käsitystä kertyneestä materiaalista. Yksi virtuaalisessa työhuoneessani toteutettu videotallenne saattaa sisältää kahden tunnin intensiivisen valokuvarefleksion informantin kanssa, kun taas yhdestä lyhyestä tapahtumasta on saatettu ottaa riittävän teknisen tarkkuuden saamiseksi useita lähes täsmälleen samansisältöisiä tavallisia digitaalisia still-valokuvia. Myös suu-

rin osa kenttäpäiväkirjoistani on tehty paperimuistiinpanojen sijasta digitaalisina äänitteinä tai videotallenteina. Videot ja muu liikkuva kuvamateriaali muodostavat yhteensä arviolta noin 60 tuntia videoita kuvaa. Olen kuvannut itse suurimman osan materiaalista, mutta mukana on myös avustamassa olleen ammattivalokuvaajan otoksia, vanhuksen ja hänen omaisensa ottamia valokuvia sekä valikoima kahden hoivakodin henkilökunnan edustajien taltioimia kuvia.

Edellä kuvattu materiaali on syntynyt vanhusten hoivakohteissa, jotka valikoituivat aluksi lumipallotekniikalla (snow ball sampling) pyytämällä vanhustyön kenttää tuntevilta asiantuntijoilta vihjeitä sopivista kohteista (myös Castillo 2009). Myöhemmin sain vihjeitä myös sosiaalialan ammattilaisten *Talentia*-lehden kyselyn avulla. Kyselyssä pyydettiin ilmoituksia hyväksi koetuista vanhusten hoivayksiköistä. Tällä tavoin tietooni tuli yhteensä kymmenen mahdollista tutkimuskohdetta kahdeksassa eri maakunnassa. Näistä kohteista otin mukaan kuusi, jotka edustavat sekä perheyrityksiä, isompia liikeketjuja, kolmatta sektoria että julkisia palveluja. Kahta ilmoitusta lukuun ottamatta ilmoittajina olivat vanhusten omaiset.

Pienimmässä tutkimassani hoivakodissa asui 9 vanhusta ja suurimmassa noin 80. Kohteista viisi sijaitsi kaupunkimaisessa ympäristössä, yksi syrjäisellä maaseudulla. Kenttäkäynnit tapahtuivat vuosina 2007–2013 siten, että pisimmillään oleskelin kohteessa viikon ajan aina muutaman tunnin kerrallaan, eri vuorokaudenaikoina. Yhtä kohdetta lukuun ottamatta kävin kohteissa useita kertoja. Lyhyin käynti oli kertaluontoinen ja kesti kohteessa vain yhden illan. Käyntien aikana tein havain- toja, kirjoitin tai sanelin muistiinpanoja, jututin paikalla ollei-

ta asukkaita, vieraita ja henkilökuntaa. Samalla kuvasin joko tavallisella kameralla tai videokameralla. Verrattuna moniin etnografioihin vierailuni ovat olleet suhteellisen lyhyitä, sillä resurssit eivät sallineet pidempää havainnointia kohteissa. Aiemman 14 vuoden vanhustyön työkokemukseni sekä kameran ansiosta pääsin useimmiten nopeasti sisälle kunkin paikan toimintakulttuuriin, joten tässä mielessä lyhyempikin oleskelu kohteessa antoi informaatiota riittävästi. (Myös esim. Lappalainen 2007, 11.) Olen kuvannut tähän liittyviä haasteita tarkemmin kenttäkokemuksia koskevassa luvussa.

Vaikka valokuvan käyttöä etnografiassa onkin käytetty paljon, itse päädyin valokuvaamiseen sattuman oikusta. Eräällä hoivakotikäynnilläni vaikutuin ammattikuvaaajan kyvystä saada vanhukset vapautumaan kameran edessä. Myös Leena Eräsaaren (1995) sosiaalityön alaan kuuluva etnografia rohkaisi kokeilemaan valokuvaa havainnoinnin tukena. Eräsaaren tutkimuksen haastattelut ja havainnoinnit on raportoitu paljolti kuvina. Tämän vuoksi raportista käytettiinkin mainintaa ”yhteiskuntatieteelliseksi tutkimukseksi poikkeuksellisen rikas katsottava” (Pösö 1995). Eräsaaren (emt. 1995) käyttämät valokuvat toivat runsaasti lisäinformaatiota ja samalla korostivat tutkimuksen etnografista luonnetta.

Valokuva etnografiassa

Etnografian ja valokuvan samankaltainen määrittely toisin kertomisena tai näkemisenä johtaa pohtimaan tarkemminkin valokuvan ja yleensä visuaalisen roolia etnografiassa. Visuaalisen kielen on sanottu olevan ihmisaivojen ensimmäinen kieli, kuten viittomakielen luonnetta tutkinut kliinisen neurologi-

an professori Oliver Sacks (1989) kirjoittaa. Mielenkiintoinen seikka onkin, että valokuvaelisitaatio-metodin luoja, John Collier Jr. oli itse kuuro (The American Image). Viestintäteoreetikko Roland Barthes (1984) on määritellyt valokuvan ”koodittomaksi sanomaksi”, jolloin valokuvan sanoma katsotaan pysyväksi (Barthes 1984, 122). Samaa tarkoittava termi esiintyy myös toisella valokuvan tunnetulla teoreetikolla, John Bergerillä (1987, 36), joka määrittelee valokuvan epäjatkokumoksi ja siten aina moniselitteiseksi. Moniselitteisyydestään huolimatta valokuvalla on merkittävä rooli antropologiassa, kansatieteessä ja kulttuurin tutkimuksessa. Alun perin valokuvaa on käytetty kohtalaisen paljon myös sosiologiassa ja sen lähitieteissä, mutta sittemmin sen suosio sosiaali- tutkimusmetodinä on ollut vaihtelevaa verbaalisten ja numeraalisten metodien rinnalla (Collier 1993, 235–248; Uusitalo ja Sinnemäki 1992).

Omassa kenttätöyssäni käytin kameraa kahdella tavalla; toisaalta kenttään sisälle pääsemiseen, toisaalta aineiston dokumentointiin. Ensiksi mainittu tarkoittaa, että minun oli mahdollista tutustua nopeasti kunkin paikan tiloihin, ihmisiin ja tapahtumiin katselemalla kuvia toistamiseen välittömästi kunkin käynnin jälkeen niin kauan, että mahdollisimman paljon tuli havaituksi ja muistetuksi. Tällä tavoin seuraavalle käynnille oli helpompaa valmistautua palauttamalla mieleen henkilöiden kasvoja, nimiä tai heidän tarinoitaan. Toisaalta valokuvat tarjosivat myös kohtalaisen tarkkoja muistiinpanoja havainnoista. Näin kamera toimi Collierin (1957) kuvaamalla tavalla ”tutkijan väsymättömänä jatkeena” kentällä.

Koska kamera oli alun perin varsin kookas laatikon muotoinen esine, sen tuotoksia pidettiin ilmeisesti juuri esineluon-

teisuutensa vuoksi virheettöminä, todellisuudelle täysin uskollisina (Bourdieu 1965, 189). Collierin (1979) näkemyksen mukaan tämä pitää sikäli paikkansa, että kamera voi varastoida ja säilöä sellaistaakin materiaalia, jota tutkija ei ole huomannut tai ymmärtänyt, jolloin kamera voi antaa yksinkertaisesti tutkijan nähdä enemmän. Nämä kameran ominaisuudet antavat mahdollisuuden käyttää valokuvausta sellaisenaan etnografisena metodina, mutta myös normaalia haastattelua tukevana menetelmänä. (Collier 1979, 212–223.) Valokuvan on sanottu sisältävän lisättyä realismia, sillä kuva on joskus vaikuttavampi kuin itse todellisuus. Tämä on ehkä syynä siihen, että valokuvalla on ainakin aiemmin ollut oma erityinen viehätysvoimansa. Vielä 1900-luvun alussa tavalliset ihmiset uskoivat, ettei valokuva voi valehdella. (Hine 1984, 60.) Sekä valokuva että video ovat sikäli luotettavia tutkimusvälineitä, että ne tarjoavat mahdollisuuden uudelleen katseluun ja uudelleen tulkintaan. Näin toisetkin voivat suorittaa tutkimuksen tältä osin uudelleen, ja kuvamateriaali olisi jopa mahdollista katseluttaa kahdella arvioijalla ja katsoa päätyvätkö nämä samoihin tutkimustuloksiin. (Esim. Metsämuuronen 2003, 44–48.)

Nykyään kuvien editointimahdollisuudet ovat murentaneet luottamusta valokuvien todellisuuteen. Kun tahalliset manipulaatiot suljetaan pois, jää jäljelle valokuvan luotettavuuden tärkein heikentäjä, kuvaajan omat ratkaisut kuvaustilanteessa sekä kuvan tulkinta sinänsä. Tosin valinnat ovat mukana myös haastatteluissa ja kyselyissäkin, silloin kun tutkija päättää, mitä hän katsoo tarpeelliseksi kysyä. Kysymysten valinnan taidosta on joskus sanottu, että tutkijan ehdoton, ellei ratkaiseva ominaisuus on kyky nähdä mikä on kysymisen arvoista eli hänen

taitonsa nostaa esiin todella hedelmällisiä kysymyksiä ja murtautua siten uuteen tietoon. (Kisiel 1983, 279.) Haastattelija siis valitsee kysymykset samaan tapaan kuin valokuvaajakin valitsee harkintansa perusteella kuvaamisen arvoiset kohteet. Bergerin (1987) mukaan valokuvat kuljettavat mukanaan todistetta kuvaajan valinnoista lähtien jo siitä, mitä hän on katsonut tallentamisen arvoiseksi. Valokuva sisältää siis monimutkaisen paradoksin; vaikka se on automaattinen tallenne, sisältää se samalla valintoja tilanteessa jota tallennetaan. Valokuvausta voidaan siten pitää perustellusti käänösprosessina, joka muuttaa havainnoinnin tietoiseksi itsestään. (Berger 1987, 19–20.) Valokuvan todellinen sisältö on täten näkymätön, jopa niin, että kuva viittaa siihenkin mitä ei ole nähty. Valokuva erottaa, säilöo ja esittää jatkumosta leikatun hetken.

Aineistoni kuvat ja videot ovat tietystä mielessä valokuvaelisitaation idean mukaisesti dokumentti dokumenteista. Tämä tarkoittaa, että ottamani kuvat ovat dokumentti valinnoistani eli minkä (havaitsemisen, kokemisen) käyntipäivinäni koin tutkijan roolissa dokumentoinnin arvoiseksi ja kiinnostusta herättäväksi. (Berger 1987; Uusitalo & Sinnemäki 1992.) Jos olisin käyttänyt hoivakodin asukkaiden vanhoja henkilökohtaisia kuva-albumeita tai laitoksen henkilökunnan aiemmin toiminnastaan tallettamia kuvia, nekin kertoisivat kulloisistakin valinnoista, tosin en voisi aina tietää kuka kulloinkin on kuvannut, valikoinut ne albumiin kiinnitettäväksi tai miksi kuvat oli otettu.

Tässä tullaan mielenkiintoiseen näkökulmaan valokuvasta ja kamerasta visuaalisena etnografian apuvälineenä. Bergerin (1987) mukaan käsitys valokuvan objektiivisuudesta on posi-

tivistisen tieteenteorian ”viheliäinen harha”. Tuo harha kätkee sisäänsä oletuksen, että valokuva olisi itsenäinen pysyvä dokumentti, jonka viesti ei muutu riippuen kuvaajasta, kuvatun tilanteen kontekstista tai katsojan tulkinnasta. Valokuva on sikälkin paradoksaalinen metodi, että toisaalta se on viesti sinänsä, toisaalta vain ”puolikieltä”, kuten Berger (emt.) ilmaisee. Hänen mukaansa valokuvaa saatettaisiin virheellisesti pitää ehdottomana tieteellisenä dokumenttina, mikäli uskotaan hypoteesiin ”kun jokin on nähtävissä, se on tosiasia ja ainoastaan tosiasiat sisältävät ainoan totuuden”. Berger toteaaakin, että ”positivismi, kamera ja sosiologia kasvoivat yhdessä” (emt. 47). Tällä tavoin valokuvaus on säilynyt pitkään positivismin perillisenä, jolloin valokuvan moniselitteisyys ja subjektiivisuus mielellään kiistetään ja sen sijaan ylikorostetaan objektiivisuutta.

Viimeksi mainitun taipumuksen Berger liittää puhtaasti siihen, että samalla halutaan kiistää myös subjektiivisuuden tärkeä sosiaalinen tehtävä. Tällainen käsitys valokuvasta on säilynyt pitkään hallitsevana huolimatta siitä, että parhaat valokuvaajat työskentelevät nimenomaan intuitiivisesti eikä teorian puute ole paljoakaan haitannut heidän työtään. (Emt. 49–50, 75.) Visuaalinen metodi on siten yhtä aikaa sekä luotettava että vajavainen. Tämän toteaminen on toisaalta itsestään selvää, ovathan kaikki tieteellisen metodin käyttäjät vain ihmisiä, tieteen tekijöinäkin vajavaisia, puolueellisia ja erehtyväisiä (Nii-niluoto 2001).

Tarkasteltaessa kuvaa informaation lähteenä, on pohdittava myös sanan ja kuvan liittoa, etenkin kun valokuvaelisisitaatiossa nämä liittyvät toisiinsa kiinteästi. Lehtikuvaajien kokemus on usein, että ensin tulee teksti ja sitten vasta kuva ja pahimmil-

laan valokuvaajan rooliksi jää vain autonkuljettajan ja kassin kantajan osa. Tämän käsityksen vastakohtana voi pitää Barthesin ajatusta sanasta vain kuvan loisiviestinä, jonka tehtävä on konnotoida kuvaa eli ujuttaa siihen toissijaisia merkityksiä (Barthes 1984). Meillä jokaisella on varmasti kokemuksia dokumenttikuvista, jotka eivät aukea täydellisesti tai peräti harhauttavat ilman sanallista selitystä. Yhteiskuntatieteilijä Janne Seppänen (2002) korostaakin, että mikäli valokuvalla ajatellaan olevan sekä pää- että sivumerkityksiä, denotaatioita ja konnotaatioita, sanallinen tulkinta voi jopa määrittää vahvasti näitä eri merkityksiä. Toisaalta on katsottu, että vaikka visuaalinen ja kielellinen lomittuvat näin läheisesti toisiinsa, ne eivät kuitenkaan täysin palaudu toisiinsa. Ihmisellähän voi olla esimerkiksi näköaistimuksia, joita hän ei pysty sanallistamaan. (Seppänen 2002, 36–37; 2005, 125.)

Berger (1987) määrittelee valokuvan ja sanojen yhteyden vieläkin selkeämmin: hänen mukaansa valokuva suorastaan anoo tulkintaa, joka tavallisesti on mahdollista sanojen avulla. Näin valokuva, joka on kiistämätön todiste, mutta heikko merkitykseltään, saa merkityksen sanojen avulla. Toisaalta tällöin yleistyksen tasolle jäävät sanat saavat erityistä autenttisuutta valokuvan kumoamattomuuden ansiosta. Bergerin mukaan valokuvan viesti voi olla yksinkertaisempi kuin ensin ajattelemmekaan, eikä tämä seikka sulje kuitenkaan pois kuvan moniselitteisyyttä periaatteessa. Kuvassa näkyvä ja sen ulkopuolelle jäävät konkreettiset ja symboliset merkitykset muodostavat yhdessä totuusjoukon, joka ei koskaan voi olla riippumaton katsojastaan. Valokuva anoo tulkintaa, ja sana tarjoaa sen. Näistä syistä valokuvaelisitaatio -menetelmässä yhdistetyt

valokuva ja sanat tulevat yhdessä hyvin vahvoiksi ja kuvassa oleva ilmentymä on mahdollista ymmärtää täysin. (Vrt. Berger 1987, 22–23, 37.)

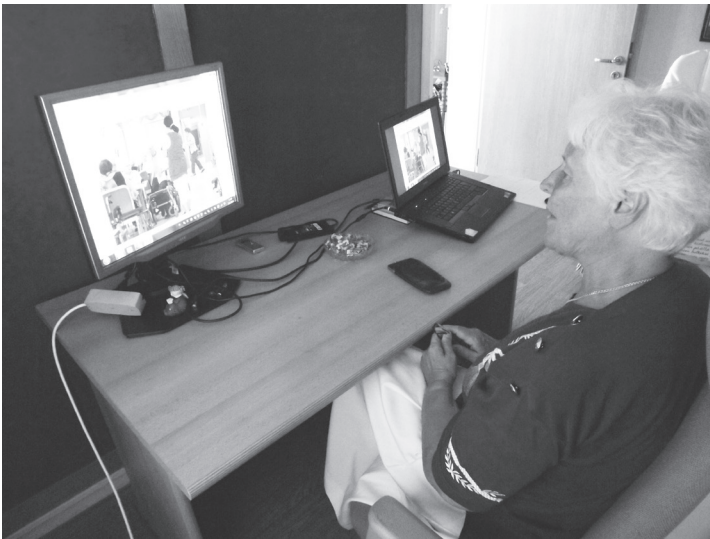
”Kaikkein sinäkin kuvaat!” – kokemuksia kentältä

Tutkimuslupien saaminen oli kenttätutkimukseni helpoin vaihe. Syynä tähän oli mahdollisesti se, että olin tullut keräämään aineistoa hyvästä enkä osoittamaan puutteita. Tutkimukseni tavoitteena oli selvittää, mitä näyttää tapahtuvan hyväksi koettuna hoivakodissa, sellaisessa, jossa sekä vanhukset että omaiset viihtyvät. Huonosta ja epäonnistuneesta vanhustenhoidosta tiedämme melko paljon, mutta sen sijaan vähemmän on tutkittu aidosti onnistuneita hoivaympäristöjä. Tutkimuslupien saaminen saattoi paljastaa jotakin oleellista tutkimuskohteiden avoimesta toimintakulttuurista. Lupamenettelyt ovat sosiaali- ja terveyssektorilla normaalisti äärimmäisen tiukkoja siten, että kaikkein sensitiivisin tietosuojamenettely on terveystietojen osalta (Salokannel 2013). Joskus tavattoman työläs tutkimuslupaprosessi tosin herättää ajatuksen enemmänkin organisaation kuin palvelun käyttäjien suojelemisesta.

Lupaprosessin nopeuden lisäksi myös pitkä vanhustyön kokemukseni helpotti tutkimuskentälle pääsyä ja siellä oloa. Osa-ain tarvittaessa tukea toimintakyvyltään heikkoja vanhuksia niin, että he saattoivat osallistua haluamallaan tavalla haastattelu- ja kuvaushetkiin. Kaikissa tutkimuskohteissa tapahtui lisäksi niin, että kohdalleni osui aina hoivakodin asukas, omainen tai työntekijä, joka toimi ikään kuin avainhenkilönä käyntien ajan. Eräissä hoivakodissa yksi asukas esitteli minut asuintovereilleen, jotka sitten suhtautuivat minuunkin kuin ystävään.

Kentän tuttuuden ja kohdalleni sattuneiden avainhenkilöiden ansiosta en siis tarvinnut pitkiä havainnointijaksoja päästäkseni perille hoivan toimintakulttuureista havainnointikohteissa. Pidempi läsnäolo kohteissa olisi itse asiassa kuluttanut kohtuuttomasti voimia, johtuen valokuvaelisitaatioprosessin monikerroksisesta luonteesta ja siitä, että olin kentällä useimmiten yksin. Totesinkin kahden kenttäkäynnin jälkeen tutkimuspäiväkirjassa olleeni oudolla tavalla yhtä uupunut kuin aikanaan vanhainkodin johtajana ylipitkän työpäivän jälkeen. Kummassakaan tilanteessa uupuminen ei johtunut vanhusten vakavista elämäntilanteista tai kuoleman läheisyydestä. Sen sijaan tilanteiden intensiivisyys ja siten havaintojen ”tiheys” kulutti voimia yllättävän paljon. Aito läsnäolo edellytti vasta-uuoroista mahdollisimman luonnollista kohtaamista ihmisten kanssa ja sen lisäksi mukana olleesta kamerakalustosta huolehtimisesta. Tilanteiden jälkeen oli vaikea irtautua intensiivisistä tuokioista, etenkin kun käynnin aikana syntynyt kuvamateriaali piti useimmiten purkaa muistikorteilta ja tallentaa välittömästi seuraavaa päivää varten. Pelkkä kaluston lataus ja tallessa pysyminen vaativat kohtalaisen paljon huomiota.

Teknisen kaluston käytöstä on omat seurauksena luonnollisesti myös informanteille. Etenkin useat iäkkäämmät ihmiset ujostelevat kameraa tai pitävät kuvan ottoa erityistä asettautumista vaativana tilanteena, jolloin syntyy helposti teennäinen tulos. Videokamera on joillekin vanhuksille kokonaan vieras kapine. Omissa kenttätilanteissani en havainnut kameratyön haitanneen merkittävästi. Jännittyneet tilanteetkin laukesivat yleensä huumorilla tai selitettyäni, että tarkoitus oli kuvata aivan tavallista talon elämää. Hyödyin kenttätyön eräässä vai-

Kuva 1. Vanhuksen omainen refleктоimassa kuvia. Kuvaaja: Helky Koskela.

heessa paljon avustavasta ammattikuvaajasta, joka keskittyi tekniikkaan, valaistuksen riittävyteen ja kuvien siirtämiseen tallenteille, jolloin minä saatoin puolestani keskittyä havainnointiin tai haastateltavan tarinaan.

Valokuvaelisaatioon kiinteästi liittyvä vaihe, haastattelu ja kuvien reflektointi yhdessä vanhuksen tai omaisen kanssa vaati myös oman tekniikkansa. Yleensä toteutin sen asettamalla videokameran jalustoineen nauhoittamaan kasvokkaista tai internetin avulla tapahtuvaa keskustelua. Videointi oli tarpeen, jotta saatoin jälkikäteen varmistua, mistä kuvasta kulloinkin keskusteltiin. Näihin tilanteisiin liittyvä tekniikka tuotti usein ongelmia, jotka johtuivat internet-yhteyden ominaisuuksista. Oheinen kuva on otettu eräästä haastattelutilanteesta, johon

informantti osallistui internetin sijaan paikan päällä.

Kenttäkäyntien aikana todentui valokuvaelisaation luojan, John Collier Jr:n toteamus tekniikan toissijaisuudesta, ainakin siltä osin, ettei yksinkertainen tekniikka ole este valokuvaelisaation onnistumiselle. Pikemminkin oli niin, että mitä monimutkaisempaa kalustoa tulin kuljettaneeksi kentälle, sitä vähemmän sisältöä sain kuviini. Suuri varustemäärä innosti jollakin tapaa liikaa hyödyntämään tekniikkaa aidon kohtaamisen kustannuksella. Haastavin tilanne sattui eräässä hoivakodissa, jossa jo eteisaulassa minua luultiin toimittajaksi. Syynä oli todennäköisesti se, että mukanani oli sillä kertaa poikkeuksellisen massiivinen kamerakalusto. Sen vuoksi aulassa oleskellut asukas karttoi minua pitkään. Normaalisti pyrin selviämään yhden ainoan kameran avulla, jolla saattoi ottaa sekä staattista että liikkuvaa kuvaa. Mainitun tilanteen ansiosta sain kuitenkin aluksi minua kartelleesta asukkaasta tärkeän informantin. Hän suostui refleктоimaan otettuja kuvia kanssani, vaikkei sallinutkaan tulla itse kuvatuksi.

Tahalliset ja tahattomat valinnat kuvaustilanteissa muodostavat suuren haasteen valokuvan käytölle tutkimuksessa. Jonkin asian merkitys voi olla varsin erilainen kuvaajalle, tutkijalle, hoitajalle tai vanhukselle. Esimerkkeinä tästä voi mainita arkiset asiat, kuten päivällispöydän suolapurkki tai vessan pytyn koko. Eräs hoivakodin asukas tokaisi huvittuneena kuvatessani hänen vessaansa: ”Kaikkei sinäkin kuvaat!” Tutkija tekee valintoja kohteen lisäksi myös kuvauskulman ja kuvan laaja-alaisuuden suhteen. Kuvaaja saattaa pyrkiä kuvaamaan esteettisesti hyviä asetelmia kun taas tutkimuksen kannalta voi olla tärkeää kuvata keittiön katossa roikkuvaa karpäpaperia tai

tylsältä näyttävää, mutta samalla helposti kuljettavaa lattiapiintaa. Kuten monet kuvaajat tietävät, hyviä kuvia ei oteta vaan ne saadaan kuin kohtalon oikusta. Tässäkin mielessä termi valokuvaelisisitaatio, vapaasti käännettynä tiedon kalastelu valokuvan avulla, osuu oikeaan. Kalastamisessakin tarvitaan rekvisiitan lisäksi kalaonnea.

Kuvausvalinnat riippuvat aina kuvaajasta, olipa hän sitten informantti, ammattikuvaaja tai tutkija. Suurimmat virhevalinnat voitaisiin mahdollisesti välttää, jos tutkimuksen päätavoite olisi kaikille kuvaamiseen osallistuville tuttua. Lopputulosta voidaan auttaa myös annetuilla ohjeilla, silloin kun kuvaajana ovat informantit itse. Asioiden liioittelu tai kaunistelu on kuitenkin aina mahdollista valokuvan avulla. Omien kokemusteni pohjalta yksi suuri ongelma on ollut olla oikeassa paikassa oikeaan aikaan ja selvittää vähäisestäkin kuvausrekvisiitasta.

Silloin tällöin videokamerasta loppui virta kesken tärkeän episodin. Koska kalusto oli osittain lainattua, ei minulla ollut mahdollisuutta kuvata kovin pitkiä aikoja tai käyttää esimerkiksi ilman kuvaajaa toimivaa ”kylmää” kameraa, yleistilanteen jatkuvaan tallentamiseen. Usein myös tavallisen, eli still-kuvan laukaisu myöhästyi ratkaisevat sekunnit, tilannetta ilmentävän asennon tai ilmeen juuri ehdittyä kadota. Kuvaustilanteissa oli suostuttava myös keskeytyksiin ja esimerkiksi auttaa asukkaita liikkumisessa. Velvoitetta tähän ei tietenkään ollut, mutta koin auttamisen tärkeämmäksi kuin dokumentoinnin. Dokumenttielokuvan tekijöiden mukaan harmilliset poisjäännit eivät ole harvinaista ammattilaistenkaan kuvauksissa, tärkeimmät tarinat on saatettu lausua kameralaukun sulkeuduttua. Tilanne ei toistettuna enää ole sama eikä aina onnistu lainkaan.

Epäonnea kompensoivat usein onnekkaat sattumukset. Joskus minulle tarjoutui puuttuva episodi odottamatta. Kerran istuskelimme avustamassa olleen opiskelijan kanssa erään hoivakodin hämärällä porrastasanteella. Ihmettelimme tilan heikkoa valaistusta ja kovin pienikokoista ilmoitusta hissien oven vieressä. Paperissa kerrottiin viikon ruokalista niin pienellä kirjaskoolla, että meidänkin oli lähes mahdotonta lukea sitä. Pohdimme, ketä varten tiedote oli oikeastaan tarkoitettu ja harmittelimme havainnon jäämistä pelkästään oman tulkintamme varaan. Samassa paikalle kuitenkin ilmestyi talon asukas ja alkoi ihmetellä ääneen samaa seikkaa. Otimme tilanteesta kuvan, kirjoitimme asukkaan kommentit talteen ja näin oli saatu tallennettua yksi epäkohta muutoin mieluisaksi ilmoitetussa hoivakodissa.

Siinä missä helpoin vaihe kenttätutkimuksessa oli tutkimusluvan saaminen, kaikkein vaikeinta on ollut ratkaista informanttien anonymisointiin liittyvät kysymykset. Yksilön henkilöllisyyteen liittyvästä suojasta on tullut tutkimuksen tekijöille mittava haaste yhteiskuntatieteiden ja humanististen tieteiden parissa. Syynä tähän on tutkimusaineistojen käyttöä koskeva hajanainen ja vaikeaselkoinen lainsäädäntö, joka on EU:n säädösten myötä yhä tiukkenemassa. Tutkittavat ovat kuitenkin useimmiten hämmästyneitä siitä, että heidän vaimannäkönsä koituu vain yhden ainoan tutkimuksen hyödyksi. (Myös esim. Kuula 2006; Peltonen 2013.) Taiteentutkijat ovat puolestaan kertoneet, että heillä ei ole minkäänlaisia ongelmia kuvien käyttö- ja julkaisulupien kanssa, sillä kaikki haluavat tulla kuvatuiksi. Kuinka siis voisi kuvata kohtaamisia kuvaamatta ihmisiä? Ihminen kuvassa ilman tunnistettavia kasvoja

olisi absurdia. Olen ratkaissut tämän ongelman pyytämällä henkilökohtaisesti kuvatuilta tai heidän omaisiltaan julkaisuluvan. Toisena ratkaisuna olen käyttänyt valokuvaelisaation jälkivaihetta, reflektiota, jolloin otettua materiaalia tarkastellaan metatasolla. Käytännössä se on tarkoittanut sitä, että olen keskustellut videoidussa tilanteessa kuvista omaisen tai hoitajan kanssa, jolloin omainen tai hoitaja saattaa olla tunnistettavissa tallenteesta, mutta varsinaiset alkuperäiset reflektion kohteena olleet kuvat eivät.

Kun kuvamateriaalia on reflektoitu yhdessä tutkimukseen osallistuneiden ja ulkopuolisten kanssa on havaittu, että ulkopuolinen näkee kuvissa merkityksellisiä asioita, joita hoivakodin asukkaat pitävät puolestaan itsestään selvyyksinä. Erään hoivakodin ruokapöydässä oli iso suolapurkki, lisäksi sirottimia kunkin vanhuksen kohdalla. Suolapurkin vieressä komeili lisäksi sillipurkki ja ”punaista” eli rasvaista maitoa. Kahvipöytään katettiin myös kermakannu. Minua entisenä vanhainkodin johtajana nuo merkit ilahduttivat, sillä ne kertoivat minulle paitsi mahdollisesta tarkasta suolatasapainon hoidosta myös vanhusten mieltymysten kunnioittamisesta.

Aineistossani on kuva päiväleivolla olevasta vanhuksesta. Eräs ulkopuolinen reflektoi kuvaa sanomalla, että hän näkee vanhusta hoidetun hyvin. Itse kiinnitin huomiota vain vanhuksen hymyileviin kasvoihin ja tuikkiviin sinisiin silmiin. Ulkopuolinen perusteli kantaansa havainnollaan pehmeistä, heleän värisistä ja puhtaista vuodevaatteista sekä puhtaista ja kauniisti kammatuista hiuksista. Kuvassa esiintyvistä merkeistä päätellen vanhusta rakastettiin ja kunnioitettiin. Olin kuvaushetkellä vanhuksen lähetyvillä ja aistin ympärilläni samaa, mitä kuvas-

Kuva 2. Mahdollisuus suolaisen syötiin: tutkijalle merkityksellistä, kuvatulle kenties itsestäänselvyys. Kuvaja: Aaro Koskela.

sakin näkyi. Ilman kuvaa olisi ollut vaikeaa tai ainakin työlästä todentaa sama tunnelma sanallisesti. Valokuvaelisitaatio, siihen sisältyvä valokuvahaastattelu ja reflektio antanevat todellisuudesta enemmän kuin pysäytetyn visuaalisen todisteen. Näiden menetelmien soveltaminen yhdessä kertoo kuvattujen läsnäolosta, heidän elämästään. Näin voi sanoa, että menetelmän avulla syntyy ”sosiaalisia kommentteja” (Berger 1987, 131).

Hoivakotien asukkaat ovat usein terveydentilansa vuoksi kykenemättömiä ja haluttomiakin ottamaan itse kuvia, mutta yllättäen yksi halukas löytyi. Hän oli ottanut elämänsä aikana vain yhden valokuvan, joka sekin hänen kertomansa mukaan oli epäonnistunut. Hän tuotti kohtalaisen suuren määrän onnistuneita kuvia tutkimusta varten. Hänen kokoelmassaan oli

kuvia kahvitauoista, nimipäivähalauksista, kampaajalla käynneistä sekä kyläilyretkistä. Tällaisia informanttien itse ottamia valokuvia on pidetty erityisen arvokkaana materiaalina, sillä niiden katsotaan tuovan esiin eniten yksityiskohtaisia kokemuksia heidän elämästään. Kuvat tuovat tämän näkemyksen mukaan esille paremmin myös henkilöiden statuksia ja heille merkityksellisiä asioita. (Hurworth 2003; Sinisalo 1995, 71–73.)

Eräässä hoivakodissa ulkopuoliset ja vanhusten vieraat näyttivät kulkevan talossa kuin kotonaan, ilman säädeltyjä vierailuaikoja. Hoivakoti oli suhteellisen pieni, 9 asukkaan yksikkö, mutta havainnointikäyntieni aikana siellä kulki silmiinpistävästi paljon vieraita. Jotkut vieraista kävivät useita kertoja päivässä välillä tuoden asukkaalle ylimääräisiä herkkuja, välillä vain juttelemassa. Eräässä valokuvassa tällainen vieras muistelee innokkaasti karhunkaatotarinaa asukkaan kanssa. Mietityksiäni näitä havaintoja syntyi vaikutelma siitä, että huolimatta hauraasta toimintakyvystään vanhukset olivat asemaltaan kuin isäntiä ja emäntiä. Ilmapiiri vaikutti olevan luonnollinen ja hyvä. Hyvästä ilmapiiristä on todettu, että sen vallitessa sallitaan myös epätäydellisyyttä ja jopa virheitä ja että silloin jokainen hyväksyytään sellaisena kuin on. Kun kävin ensimmäisiä kertoja edellä kuvatussa hoivakodissa, panin merkille ulkoseinälle unohtuneet joulukoristeet, vaikka oli jo maaliskuu. Oltuani talon iloisessa ja lämpimässä ilmapiirissä tuo ulkoinen seikka lakkasi häiritsemästä. Eräässä toisessa hoivakodissa huomasin keittiön katossa roikkuvan karpäpaperin, johon oli tarttunut saalistakin. Kaiken hyvän tunnelman ympäröimänä näkymä tuntui pikemminkin kotoisalta kuin epähygieeniseltä.

Edellä kuvattu materiaali kertoo valokuvan sosiaalisesta

Kuva 3. Nimipäivähalaus. Hoivakodin asukkaan ottama kuva.

luonteesta. Kuvat sisältävät merkkejä yhteisön avoimesta toimintakulttuurista, hyvästä ilmapiiristä ja yhteyden kokemuksesta, ja nämä seikat avautuvat ja todentuvat täydellisemmin saadessaan tuekseen sanallista tulkintaa. Hine (1984, alkuperäinen teksti 1909) toteaa, että sosiaalityön tunnuslauseena pitäisikin olla ”tulkoon valkeus” ja että tässä taistelussa valolla kirjoittaminen eli valokuvaus voi olla apuna. (Emt. 61.)

Yhteenveto

Edellä olen kuvannut valokuvaelisaatiota teoriassa ja käytännössä. Valokuvaelisaatio ja kentällä tapahtunut havainnointi voivat yhdistyneinä tarjota tutkijalle kyvyn ”nähdä toisin”. Suurimpana antina etnografisessa kenttätöössä koin sen tarjo-

amat mahdollisuudet marginaaliryhmien kuulemiseen ja näkemiseen. Toisaalta elisitaatio visuaalisena menetelmänä voi tavoittaa ilmiöitä, jotka ovat aineettomia tai symbolisia, kuten rakkaus ja välittäminen tai yhtä hyvin torjunta ja välinpitämättömyys. Visuaalisella metodilla voidaan paljastaa tilanteita, joissa sanallinen, formaali informaatio on selkeästi ristiriidassa visuaalisesti nähtävän todellisuuden kanssa. Valokuvaelisitaation haasteena on kuitenkin näennäisen helppouden sijaan menetelmän työläys. Siinä missä menetelmän avulla voi päästä nopeasti kentälle, ja dokumentoida vaivatta, se kuitenkin vetottaa runsaasti aikaa kaluston ja kuvankäsittelyn vuoksi.

Oma problematiikkansa syntyy myös suuren kuvamateriaalin vaatimasta tilasta tietokoneella ja sen turvallisesta säilymisestä tallenteina. Suurin haaste kokemukseni mukaan sisältyy kuitenkin Collierinkin (1986) toteamaan teoreettiseen ja filosofiseen tekijään, kuten esimerkiksi kuvaustilanteisiin liittyviin valintoihin sekä siihen, mitä kuvista lopulta osataan tulkita. Visuaalisten metodien käyttö vaikuttaa olevan suuressa määrin toimiva ratkaisu tiedonkeruuseen erityisesti nyky-yhteiskunnassa, jossa visuaalinen informaatio on laajentunut merkittävästi verrattuna perinteiseen verbaaliseen informaatioon (myös Uusitalo ja Sinnemäki 1992). Ei olisi ihme, vaikka kuva muodostuisikin yhä keskeisemmäksi tutkijan välineeksi.

LÄHTEET

- Barthes, Roland 1984 [1961]. *Sanoma valokuvassa*. – Martti Lintunen (toim.) *Kuvista sanoin. Ajatuksia valokuvasta*. Porvoo: Suomen valokuvataiteen Museon säätiö.
- Becker, Howard S. 1974. – *Photography and sociology. Studies in the anthropology of visual communication* 1(1).
- Berger, John 1987. *Toisinkertoja*. Helsinki: Literos.
- Bourdieu, Pierre 1965. *Valokuvauksen sosiaalinen määritelmä*. – Martti

- Lintunen (toim.) *Kuvista sanoin. Ajatuksia valokuvasta*. Porvoo: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- Castillo, Juan Jose 2009. Snowball Sampling. Chain Referral Sampling [online]. <<http://explorable.com/snowball-sampling>>Snowball Sampling. (Haettu 11.8.2013.)
- Collier, John Jr. 1986. *Visual Anthropology: Photography as a research method*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Collier, John Jr. 1957. Photography in Anthropology. – *American Anthropologist* 59(5), 843–859.
- Collier, Malcolm 1979. *A Film Study of Classrooms in Western Alaska*. Fairbanks, AK: Center for Cross-Cultural Studies, University of Alaska Fairbanks.
- Collier, Malcolm 1993. “John Collier, Jr.: Cultural Diversity and the Camera. – Steve Yates & Robin Jacobson (ed.) *Threads of Culture*. Albuquerque: Museum of New Mexico.
- Eräsaari, Leena 1995. *Kohtaamisia byokraattisilla näyttämöillä*. Helsinki: Gaudeamus.
- Gobo, Giampietro 2008. *Case study: Ethnography as a “blurred genre”* [online]. <<http://www.uk.sagepub.com/gobo/Chapter-15b.pdf>>. (Haettu 9.8.2013.)
- Harper, Douglas 2002. Talking about pictures: a case for photo elicitation. – *Visual Studies* 17 (1), 15–26.
- Hine, Lewis 1984 [1909]. Sosiaalinen valokuvaus. – Martti Lintunen (toim.) *Kuvista sanoin. Ajatuksia valokuvasta*. Porvoo: Suomen valokuvataiteen museon säätiö.
- Hurworth, Rosalind 2003. *Photo-Interviewing for research*. Social Research Updat. Issue 40. University of Surrey.
- Kisiel, Theodore 1983. Scientific Discovery: Logical, psychological or hermeneutical? – David Carr & Edward S. Casey (toim.) *Explorations in Phenomenology*. The Hague: Martinus Nijoff.
- Koskela, Helky 2010. Mielipiteitä pelaamalla. Lautupeli vanhusten tulkkina. – *Yhteiskuntapolitiikka* 75(4), 431–442.
- Koskela Helky 2004. Koti vai kasarmi? Vanhusten ajatuksia vanhainkodista. Liseniaatin tutkielma Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto [online]. <https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/11553/URN_NBN_fi_jyu-2005398.pdf?sequence=1>. (Haettu 30.11.2013.)
- Kuula, Arja 2006. *Tutkimusetiikka. Aineistojen hankinta, käyttö ja säilytys*. Tampere: Vastapaino.
- Lappalainen, Sirpa 2007. Mikä ihmeen etnografia? – Sirpa Lappalainen, Pirkko Hynninen, Tarja Kankkunen, Elina Lahelma & Tarja Tolonen (toim.) *Etnografia metodologiana*, 9–14. Tampere: Vastapaino.
- Niiniluoto, Ilkka 2001. Tieteiden ykseyt [online]. <<http://www.tieteessatapahtuu.fi/014/niiniluoto.htm>>. (Haettu 18. lokakuu 2013.)
- Otinen, Maarit 1999. Lautupelin avulla asiakkaan ääni kuuluviin. *Dialogi no 5/99: 1999*.
- Peltonen, Ulla-Maija 2013. *Näkökulmia arkistoitujen muistitietoaineistojen jatkokäytön periaatteisiin* [online]. Esitys tutkimusaineistojen jat-

- kokäyttöä ja tietosuojaa käsittelevässä tilaisuudessa Helsingin yliopistossa. <http://www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/tapahtumat/peltonen_kalvot_pdf.pdf>. (Haettu 11.8.2013.)
- Pösö, Tarja 1995. *Byrokratioiden rattaissa. Leena Eräsaari rikkoo tieteellisen kirjoittamisen sääntöjä*. Helsingin Sanomat, 8.5.1995.
- Rouch, Jean 1995. The Camera and Man. – Paul Hockings (ed.) *Principles of Visual Anthropology*. New York: Mouton de Gruyter.
- Sacks, Oliver 1989. *Seeing Voices. A journey into the land of deaf*. London: Vintage.
- Salokannel Marjut 2013. *Tieteellinen tutkimus ja EU:n tietosuoja-asetus* [online]. Esitys 21.11.2013 Tutkimusaineistojen jatkokäyttöä ja tietosuojaa käsittelevässä tilaisuudessa Helsingin yliopistossa. <http://www.helsinki.fi/oikeustiede/tutkimus_ja_julkaisut/tapahtumat/salokannel_kalvot_pdf.pdf>. (Haettu 9.8.2013.)
- Savolainen, Miina 2008. *Maailman ihanin tyttö = The loveliest girl in the world*. Helsinki: Blink Entertainment.
- Seppänen, Janne 2002. *Katseen voima. Kohti visuaalista lukutaitoa*. Tampere: Vastapaino.
- Sinisalo, Hannu 1995. Kyläkuvaajien otokset kulttuurin kuvastajina. – Anja Tuomisto & Heli Uusikylä (toim.) *Kuva, teksti ja kulttuurinen näkeminen*. Tietolipas 141. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Skeggs, Beverley 1999. Seeing differently, Ethnography and explanatory power. – *Australian educational researcher* 26(1), 33–53.
- The American Image [online]. <<http://americanimage.unm.edu/index.html>>. (Haettu 31.7.2013).
- Uusitalo, Ritva & Sinnemäki, Aino 1992. *Sosiologia ja valokuva. Tutkimusharjoituksia visuaalisessa sosiologiassa*. Helsinki: Helsingin yliopisto, sosiologian laitos.
- Vartiainen, Pirkko 2006. Kommenttipuheenvuoro. Pohjanmaan sosiaali- ja terveysalan alueellinen kehittämisseminaari Vaasassa 31.8.–1.9.2006.
- Wellin, Christopher & Fine, Gary Alan 2001. Ethnography as work. Career socialization, settings and problems. – Paul Atkinson (ed.) *Handbook of Ethnography*, 323–339. London: Sage.
- Willis, Paul & Trondman, Mats 2000. Manifesto for Ethnography. – *Ethnography* 1(1), 5–16.